

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Статтю присвячено теоретичному аналізу проблеми педагогічної діяльності у вищій школі. У сучасній психологічній науці накопичено багатий фактичний матеріал про функції, структуру й особливості діяльності викладачів. Зроблено висновок про актуальність дослідження проблеми підвищення ефективності педагогічної діяльності за допомогою методів оптимізації роботи викладачів.

У зв'язку із соціально-економічними змінами, що відбуваються в житті суспільства, потрібен перегляд системи поглядів на сучасний рівень професійного розвитку фахівців, що закономірно викликає інтерес сучасних дослідників до проблем особистісного й професійного розвитку фахівця (А.А. Деркач, Л.М. Карамушка, О.Е. Коваленко, Н.В. Кузьміна, Е.А. Климов, С.Д. Максименко, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна и др.).

Позиція суб'єкта діяльності припускає максимальний ступінь включеності в неї людини, додання їй особистісних змістів, усвідомлення цілей і прийняття відповідальності за її результативність (К.А. Абульханова, А.В. Брушлинський, А.М. Трещов й ін.). Особливої актуальності цей факт набуває в процесі професійної діяльності, де особистісні й професійні якості досить тісно переплітаються й дозволяють перетворювати себе в світі, що постійно змінюється.

Педагогічна професія – одна з найбільш давніх і масових. Ця діяльність виникла в історії цивілізації разом з появою культури, коли завдання створення, зберігання й передачі підростаючим поколінням зразків (еталонів) виробничих умінь і норм соціального поведіння виступало як одне з вирішальних для суспільного розвитку, починаючи з первісної громади, де діти вчилися в спілкуванні зі старшими, наслідуючи, переймаючи їх досвід, що було визначено Дж. Брунером як «навчання в контакті». «Професія педагога з позиції загальної характеристики професійної діяльності є специфічним її видом у схемі відносин «Людина-Людина», визначаючись насамперед метою розвитку студента, засобами навчальних предметів і способами самої педагогічної діяльності» [2, с. 79].

Аналіз сучасних досліджень і наукових публікацій дає можливість дійти висновку, що ця проблема є досить актуальною. Важливу роль в аналізі професійної діяльності викладача відіграють дослідження, виконані в руслі психології праці й педагогічної психології К.К. Платонова, Б.Ф. Ломова, Е.А. Климова, С.Д. Максименка, С.І. Болтівця, Ю. П. Поваренкова, В.П. Зинченка, В. Д. Шадрикова, О.Г. Романовського, А.К. Маркової, Н.В. Кузьміної, Е.Ф. Зеєра, Н.С. Глуханюк, І.А. Зимньої та ін.

Актуальність цього дослідження визначається тим, що серед різноманітних видів соціальної діяльності особистості, професійна діяльність займає особливе місце. Саме професійна діяльність утворює основну форму активності суб'єкта, їй присвячена значна частина життя людини. Для переважної більшості людей саме цей вид діяльності надає можливість задовольнити всю гаму їхніх потреб, розкрити свої здібності, затвердити себе як особистість, досягти певного соціального статусу та ін.

Загальна постановка проблеми полягає в тому, що розвиток уявлень про професійну діяльність нерозривно пов'язаний з формуванням поняття «діяльність». В останні роки проблемі діяльності людини приділяється все більша увага в галузі філософії, соціології, психології. Але, незважаючи на серйозні успіхи, досягнуті в розгляді тих або інших конкретних її сторін, загальну характеристику поки що розкрито недостатньо. У значній мірі це обумовлено багатоплановістю й багатогранністю самого поняття людської діяльності. В.Д. Шадриков зазначає, що «діяльність – це специфічно людська форма ставлення до навколишнього світу, зміст якої становить не тільки його доцільну зміну й перетворення, але й перетворення самої людини» [12, с. 13].

Особливий інтерес представляють роботи В. С. Мерліна, де проблема діяльності вивчається з погляду її системоутворювальної функції й розуміється в такий спосіб: «Діяльність тільки тоді може створювати нові зв'язки між властивостями суб'єкта, коли вона не визначена ні властивостями суб'єкта, ні незмінними вимогами об'єктивної ситуації, а детермінована динамічно змінювальним характером їхнього зв'язку. Розуміння системоутворювальної функції діяльності можливе тільки тоді, коли розкривається характер зв'язку об'єктивної її детермінації й обумовленості властивостями суб'єкта» [8, с.17].

Таким чином, аналіз категорії «діяльність» дозволяє розглядати її як центральне поняття психології. «Предметом психології є сама цілісна діяльність людини в різних її формах і видах, у її філогенетичному, історичному і онтогенетичному розвитку. Діяльність – специфічно людська форма ставлення до навколишнього світу, змістом якої є доцільні зміни і перетворення мовлень і явищ залежно від людських потреб; вона – необхідна умова існування суспільства» підкреслює С.Д. Максименко [7, с. 201].

Складність і різноманіття зв'язків особистості й професійної діяльності обумовлені особливостями структури особистісних рис конкретного індивіда, психічної регуляції його поведінки, а також специфікою діяльності, її психологічних характеристик. Це робить систему особистісно-діяльнісних відносин досить динамічною, що проявляється у взаємному пристосуванні й компенсації компонентів їх структур.

Разом з тим, досить актуальними залишаються аспекти загальної проблеми, пов'язані з тим, що викладач як суб'єкт педагогічної діяльності є сукупністю, сплавом індивідуальних, особистісних, властиво суб'єктних якостей, які повинні відповідати вимогам професії і забезпечувати ефективність його праці.

Фахівці, що звертаються до проблеми психології праці працівників вищих навчальних закладів, підкреслюють, що викладачі в структурі освітньої установи «відстоюють цінності, що виходять за межі того, що вважається загальноприйнятим. Основною властивістю ...є моральна стабільність, що проявляється в том спокійному блиску, з яким він здійснює свої повсякденні обов'язки» [9, с.230]. У вузівському середовищі багато значать морально-етичні якості викладачів, оскільки специфіка освітнього процесу споконвічно припускає «як ніде інтенсивну трансляцію якостей викладача на студентів (не всіх, але більшості)» [1, с.134].

Таким чином, теоретична і практична значущість проблеми визначили **мету цієї роботи, яка полягає** у розгляді питань, що стосуються розгляду професійної діяльності викладача, тому що сутність педагогічної роботи полягає у поєднанні багатьох функцій, які повинен охопити педагог. Тим більше, що єдиної думки в загальній педагогічній теорії діяльності щодо визначення сутності і змісту психологічних категорій немає. Аналіз професійної діяльності викладачів дозволяє констатувати, що вони, крім освітньої, виховної і розвивальної, виконують ще цілу низку взаємозв'язаних функцій: пропедевтичну, реабілітаційну, орієнтаційну, компенсаторну, функцію соціалізації [11]. Так, О.Г. Романовський, О.С. Пономарьов та інші дослідники теж визначають функції педагогічної діяльності, які, на їх думку, «виступають головними механізмами її безпосередньої діяльності» [3, с.19]. Проаналізувавши різні підходи, можна відзначити, що загальноприйнятими та важливими є такі:

1. **Управління**, яке здійснюється у плануванні, організації та практичному виконанні педагогічної діяльності. Тобто викладачі повинні обирати такі методи і засоби навчання та виховання студентів, які б забезпечували ефективне досягнення поставленої мети.

2. **Виховання**, в процесі якого повинно відбуватися формування системи установлених поглядів на навколишню дійсність і на життя в суспільстві.

3. **Навчання**, яке полягає у передачі та засвоєнні знань і умінь, їх розвитку та у формуванні навичок для майбутньої професійної діяльності студентів.

4. **Розвиток**, який містить сукупність процесів функціонального вдосконалення студентів відповідно до вимог у конкретному суспільстві.

5. **Психологічна підготовка**, завдяки якій у студентів повинна формуватися внутрішня готовність до навчання та самовдосконалення [3, с.20-21].

Особливістю професійної педагогічної діяльності викладача І.А. Зязюн вважає її багаторівневість та виділяє наступні рівні:

- методологічний (знання закономірностей розвитку загальнофілософського ряду, обумовленість цілей виховання і навчання та інше);
- теоретичний (закони, принципи і правила педагогіки та психології, основні форми діяльності та інше);
- методичний (рівень конструювання навчально-виховного процесу);
- технологічний (рівень вирішення практичних завдань, навчання і виховання в конкретних умовах) [4].

Викладач - одна із психологічно складних професій, що ставиться до групи прискорених соціальних контактів, до групи професій «вищого типу» (перевага творчого початку й необхідності постійної роботи над собою), що характеризується наявністю специфічних рис, емоційною, інтелектуальною роботою, особистісними внесками суб'єкта діяльності в її об'єкт. Нерозривність навчально-виховного процесу обумовлює позицію викладача: паралельно з викладанням однієї з дисциплін він є особистістю, що вступає у взаємодію з величезною кількістю представників підростаючого покоління, тим самим безпосередньо впливаючи на світоглядну позицію молоді. Викладач перебуває в постійному потоці інформації про проблеми, цілі і завдання життєдіяльності не тільки студентів ВНЗ й учнівської молоді в цілому, але й у центрі уваги всього педагогічного колективу кафедри, факультету, ВНЗ. Професійна діяльність педагогів входить до групи професій з великою присутністю стрес-факторів і проблем [6]. Однією з таких проблем є оптимізація професійної діяльності викладачів з метою неприпустимості їхнього професійного вигорання. Тому що ризик виникнення й закріплення в процесі здійснення педагогічної діяльності професійного вигорання негативно позначається як на самій особистості викладача, так і на його діяльності. Потреба попередження професійного вигорання викладача диктується ще й тим, що від стійкості педагога до вигорання в прямій залежності перебуває підвищення його професійної майстерності.

Оптимізація умов праці й відпочинку, задоволеність особистим життям, цікаве й активне культурне життя викладачів є показниками якості життя, що забезпечують ефективність процесу життєдіяльності педагогів вищої школи. Все це сприяє формуванню позитивного налаштування викладача як у робочому, професійному колективі педагогів, так і поза межами аудиторій ВНЗ. Як відзначає М. Г. Рогов «Творчий початок у викладацькій діяльності має на увазі необхідність прийняття особистої участі викладача в соціальному, культурному житті суспільства, що допомагає педагогові знаходити загальні теми й інтереси у взаємодії зі студентами в індивідуальній роботі, при встановленні контакту із групою, містить величезний потенціал для творчої самореалізації особистості педагога, робить його життя більше насиченим, різноманітним й наповнює новим змістом» [10, с. 14].

Таким чином, основне завдання полягає в тому, що необхідно спонукати викладача замислитися про себе, своє життя й своє оточення; навчити бачити труднощі, усвідомлювати їхню наявність і боротися за поліпшення власного життя; освоїти основні прийоми саморозвитку й взаємодопомоги колегам у проблемних ситуаціях, пов'язаних із професійною діяльністю [5].

Проаналізувавши літературу із проблем професійної діяльності викладачів вищої школи, ми дійшли **висновку**, що педагогічна діяльність у ВНЗ має свої особливості, є багатofункціональною й спрямована на розвиток майбутнього фахівця. При цьому в цій діяльності є ряд недоліків, з якими зіштовхуються викладачі, а саме: 1) особливість організації навчального процесу часто носить нерівномірний характер; 2) одному

викладачеві пропонується розробляти й читати кілька курсів, іноді вони взагалі не пов'язані між собою та їх зміст часто змінюється, що вимагає суттєвих витрат у неробочий час; 3) великий обсяг годинного навантаження знижує кваліфіковану підготовку педагогічної діяльності. Названі недоліки, що стосуються організації діяльності викладача, можуть служити причиною його професійного вигорання.

Ще однією причиною професійного вигорання є наявність протиріччя - кадри старшого покоління не можуть переборювати усталені стереотипи, а молоде покоління викладачів не має досвіду й знань у нових напрямках підготовки фахівців, відповідно, вони не можуть забезпечувати ефективний процес освіти. Таке протиріччя призводить до втрати інтересу до професійної діяльності й вигорання.

В останні роки для переважної більшості студентів пріоритетним є одержання диплома про вищу освіту, а не придбання професійного досвіду. Втрата захопленості студентства до науки й навчальної діяльності позначається й на роботі викладачів, тому що низький рівень зацікавленості аудиторії знижує інтерес викладача до своєї професійної діяльності, а це може призводити до формального виконання роботи. На сьогоднішній день особливо гостро постає питання про підвищення ефективності педагогічної діяльності за допомогою методів оптимізації роботи викладачів. Одним з основних моментів у розробці цієї проблеми є вивчення феномена «професійного вигорання».

Література:

1. Галкина Т.П. Социология управления: от группы к команде / Галкина Т.П. – М.: Логос, 2004. – 224 с.
2. Зимняя И.А. Педагогическая психология: Учебник для вузов. / Зимняя И.А. – М.: Логос, 2001. – 384 с.
3. Зміст і сутність педагогічної діяльності: навч. посібник / [О.Г. Романовський, О.С. Пономарьов, С.М. Пазиніч та ін.] – Харків: НТУ «ХПІ», 2007. – 228 с.
4. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А. Зязюн Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; За ред. І.А. Зязюна. – К.: СПД Богданова А.М., 2008. – 376 с.
5. Иванова Е.В. Некоторые результаты комплексного исследования профессиональной деформации личности учителя // Научный поиск. — Вып. 4. — Ярославль, 2003. – С. 267-274.
6. Корнеева Н.А., Зеер Э.Ф. Социальное лицемерие как профессионально обусловленная деформация личности учителя: Научно-методическое пособие, Екатеринбург, 2006. – 57 с.
7. Максименко С.Д. Синдром "професійного вигорання" та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти: Навч. посіб. – К.: Міленіум, 2004. – 261 с.
8. Мерлин В.С. Деятельность как опосредующее звено в связи разноуровневых свойств индивидуальности// Проблемы интегрального исследования индивидуальности (Республиканский сборник научных трудов). – Пермь, 1978. – С. 15 – 39.
9. Психология современного лидерства : амер. исслед. / под ред. Дж.П. Канджеми, К.Дж. Ковальски ; [под общ. ред. Т.Н. Ушаковой]. - М. : Когито-Центр, 2007. – 288 с.
10. Системно-деятельностный подход к исследованию ценностно-мотивационной сферы личности в процессе ее профессионализации. Системные исследования в общей и прикладной психологии// Сб. научн. трудов/ Ред. Барабанщиков В.А., Рогов М.Г. – Наб. Челны: 1999. – 142 с.
11. Сытина Н.С., Бахтиярова В.Ф. Проектирование образовательного процесса в вузе при подготовке учителей к работе в системе профильного обучения – Уфа: БГПУ, 2008. – 246 с.
12. Шариков В.Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности. - М.: «Наука», 1982. - 185 с.

Статья посвящена литературному обзору проблемы педагогической деятельности в высшей школе. В современной психологической науке накоплен богатый

фактический материал о функциях, структуре и особенностях деятельности преподавателей. Однако особо остро стоит вопрос о повышении эффективности педагогической деятельности с помощью методов оптимизации работы преподавателей.

Article is devoted the literary review of a problem of pedagogical activity in the higher school. In a modern psychological science the rich actual material about function, structure and features of activity of teachers is saved up. However especially sharply there is a question on increase of efficiency of pedagogical activity by means of methods of optimization of work of teachers.